

ס פ ר י ם

M. A. Millner: Negligence in Modern Law *

ספר זה—כל העוסק אצלנו בדיני נזיקין, אם בצדום האקדמי ואם בהפעלתם בבתי־המשפט כשופט וכפרקליט, כדאי לו לקרוא. הוא ימצא בו גישה רעננה המעוררת את המחשבה על שאלות היסוד הנצבות גם בפנינו בשטח זה של המשפט התוסס כלו בתקופה זו של מעבר והתחדשות. לא כל מה שמטריד את המשפטן האנגלי מטריד גם אותנו, כי לנו קל יותר להשתחרר מפסיקה אנגלית שאבד עליה כלת, ואמנם עשינו כך בסוגיות לא מעטות. מצד שני כבולים אנחנו בנוסח הנוקשה של פקודת הנזיקין שהקפיד את מצב הפסיקה האנגלית מלפני כשלושים שנה, ופירוש הדבר בלם המכביד על פיתוחה הדינמי של ההלכה—בלם ממנו משוחררת מערכת דיני הנזיקים האנגליים. ציפויה של הפקודה בלבוס לשוני חדש בשנת תשכ"ח אך מבליט ביתר שאת את שמרנותו של המחוקק הישראלי בשטח זה. אבל למרות הבדלים אלה עדיין מרובה המשותף על המפרד, ותמיד על כך העובדה שכמעט כל מה שיש למחבר לומר בניתוח, בבקורת ובהתווית דרך לעתיד, יש לו משמעות וענין גם עבורנו, בין אם נסכים עמו ובין אם נחלוק עליו פה ושם. המחבר הוא מרצה במשפטים באוניברסיטת לונדון. אין הוא לוקה באינסולריות שאפיינה בעבר את מרבית סופרי המשפט האנגליים. בודאי תרם לכך חנוכו בשיטת המשפט הדרום־אפריקני, בה מעורבים יסודות המשפט המקובל עם המשפט הרומי. כפי שהוא מעיד על עצמו בהקדמה לספר, תפיסתו הכללית היא תפיסת האסכולה הסוציולוגית, הרואה את המשפט על רקע ההתפתחות החברתית בכללה.

התיזה העיקרית של הספר היא שהרשלנות בתור "עוולת מסגרת" עומדת כיום במרכז דיני הנזיקין כלם. היא סופגת אל תוכה במדה גדלה והולכת את העוולות הספציפיות, שעל־פי דפוסיהם הקבועים צמחו דיני הנזיקין האנגליים בעבר. מכח מבחניה הגמישים טמון בעילת הרשלנות הזרע לגידול טבעי בעתיד, כשמחן הכוון הוא מן ההכרח בידי בתי־המשפט. כך נעלמות קטגוריות ישנות ומאחורי "חזית הרוקוקו" של המשטר הישן קם מבנה רעיוני יותר אחיד, בעל קטגוריות חדשות משלו. שני העמודים שעליהם נמתח הגשר מן העבר אל העתיד הם בעיני המחבר ההחלטות בענין *Donoghue v. Stevenson* משנת 1932 ובענין *Hedley Byrne v. Heller* משנת 1963: הראשונה חוללה את הסינתזה הפוריה של רעיון "השכנות" והשניה היא ציון דרך לקראת הבאות,

* London, Butterworths, 1967, 284+XXXVIII pp.

1 כביטוי קולע של ד"ר חשין במאמרו המקיף, דיני נזיקין ודין אבות נזיקין במשפט ישראל, משפטים, כרך א', עמ' 346.

בהגרימה קטגוריה חדשה של "יחסים מיוחדים" ברשלנות על-ידי מצג. תוך כדי כך מנתח המחבר את עצם מושג הרשלנות, על שלשת יסודותיו – חובת צפיות, הפרת החובה, נזק, ומראה עד כמה מטושטשים הגבולות ביניהם, בהיות הלשונות כפופים לשיקולי מדיניות הגלומים ברמותו של "האדם הסביר".

ברעיונות כלליים אלה אין עוד כיום חידוש מהפכני. בשתיים רואה אני את חשיבותו המיוחדת של הספר: בסקירה המקיפה שהוא סוקר סוגיות שונות בדיני הנוזיקין המקורי בליס, כגון חובת המחזיק במקרקעין, הכלל ב- *Rylands v. Fletcher* ונזק על-ידי דברים מסוכנים, ואת עולות הנוזיקין הספציפיות, כגון תקיפה, הסגת גבול ומטרד, על מנת להראות עד כמה חדרה עולות הרשלנות אל תוכן והשפיעה עליהן את הישפעתה או אפילו בלעה אותן כליל ולא נודע כי באו אל קרבה. בדרך זו הופך הספר כמעט לחיבור שלם על דיני הנוזיקין של ימינו בכל גילוייהם, באספקלריה של עולות הרשלנות החובקת זרועות כלן. כן דן המחבר ביחס בין עולות הרשלנות לבין עוולה זדונית, ודעתו היא כדעת ד"ר השיני² ושל ד"ר רובינשטיין ומר פרידמן³ שעילת הרשלנות, כקובעת רמת התנהגות סבירה, דיה גם כדי לכלול בתוכה נזק שנגרם בודון⁴.

מענין במיוחד הדיון בחובת הפיצוי בשל הפרעה ביחסים חוזיים מחמת רשלנותו של הנתבע, כנזק גלוי⁵ או במישרין, בדרך גרם הפרת החוזה, כדוגמת הסעיף 62 שלנו⁶. אך יתרה מזו, מושג הרשלנות פולש גם אל מעבר לדיני הנוזיקין אל שטחים סמוכים שבדיני החוזים ודיני המניעות, ומשמש שם לתקון עוותים הנובעים מתורת התמורה האנגלית, כפי שקרה בענין *Hedley Byrne* עצמו.

האספקט השני בו אני רואה את חשיבותו של הספר הוא בעימות של רעיון הרשלנות, המבוסס על אשם מוסרי, עם עקרון הסיכון הדורש להטיל על העוסקים בפעולות מסור-כנות האופייניות למשק המודרני, או אף על המדינה כנציגת הצבור כולו, חובה מוחלטת לפצות קרבנות של תאונות הנגרמות עקב פעולות מסוכנות כאלה. אפשר לומר ששעה שעולות הרשלנות חוגגת את נצחונה הכולל, כבר מאיימת עליה סכנת מפלה ממקום אחר, כי אין בכחה להשיב תשובה מלאה על צרכים חדשים אלה. יסוד האשם המוסרי כבר נחלש ממילא על-ידי "תבלין" האחריות השילוחית כאחריות מוחלטת ועל-ידי העברת נטל הפיצוי מן הרשולן על שכם מבטחו, כל אימת שהנתבע ביטח עצמו מרצונו או במילוי חובת ביטוח על-פי דין. כן משמש לדעת המחבר הכלל של "הדבר מעיד על עצמו" כדי להקשיח את הפסיקה לקראת אחריות מוחלטת, תוך שמירה פורמלית על אחריות מחמת אשם.

דיון מיוחד ומפורט מוקדש בספר לפסיקה האנגלית בתביעות רשלנות בתאונות תעשיתיות. כאן מבקש המחבר לגלות שלשה שלבים בקורות הפסיקה במאה האחרונה:

משמירה מעמדית על טובת המעביד על-ידי שימת מכשולים בפני תביעות של עובדים בשלב הראשון, אל כיבוד כוונתו של המחוקק הבא להגן על שלומו של העובד בדרך

2 שם.

3 אחריות עובדי ציבור בנוזיקין, הפרקליט, כרך כ"א, עמ' 61.

4 בעמ' 174.

5 בעמ' 60 ואילך.

6 בעמ' 121 ואילך; ויצוין שמסקנות המחבר עולות בקנה אחד עם מה שנפסק אצלנו על-ידי השופט אגרנט עוד בע"א 123/50, ר' פד"י ה', 1559.

ספרים

חקיקת חוקי בטיחות המטילים אחריות מוחלטת, וחזרה בשלב האחרון, הנמשך עדיין, אל החלשת ההגנה על העובד על-ידי פרשנות הפותחת פרצות באחריותו המוחלטת של המעביד לפי חוקי הבטיחות.

אגב הדיון בתאונות תעשיות נוגע המחבר נגיעה קלה ב"עוולת המסגרת" השניה הידועה לנו מפקודת הנויקין שלנו, דהיינו הפרת חובה חקוקה לפי סעיף 63. אך הדיון בעוולה זו אינו ממצה, ואין הוא חייב להיות כזה, כי הרי נושאו של הספר הוא עוולת הרשלנות בלבד. מן הפסיקה שלנו כבר נוכחנו לדעת שגם בעוולה של הפרת חובה חקוקה גלומות אפשרויות רבות להעשרת דיני הנויקין, ועדיין אנו עומדים בראשית הדרך.

חספר מסתיים בנימה ספקנית לגבי העתיד הצפוי לעוולת הרשלנות, נוכח הסתערותם של מחייבי השיטה של ביטוח ממלכתי כולל. בסיכומו של דבר סבור המחבר שטרם הקיץ הקץ על עקרון האחריות על-פי אשם, אם כי הוא טוען השלמה על-ידי הרחבת בטוח-החובה, שאינו מתנה את פיצוי הנפגע בהוכחת רשלנותו של הפוגע. לי נראה שאולי יימצא הפתרון בצרוף שתי התרופות, ביטוח מחד ותביעת רשלנות מאידך, בדומה להסדר הקיים כבר בתאונות עבודה, והרחבת שיטה זו על פעילויות מזיקות אחרות, כגון תחבורת כלי רכב ממונעים: תשלום פיצוי ביטוחיים קבועים בתוקף ביטוח ממלכתי או ביטוח חובה, שיחול בכל מקרה, אף באין רשלנות, ונוסף על כך השלמת הפיצוי עד לשעורו הממשי המלא לפי השיטה המקובלת עד כה בתביעות נויקין, בהתאם לגסיבותיו האישיות, של הנפגע, כאשר הוכחה רשלנותו של הפוגע. אם כך ואם כך, עולת הנויקין עוד תהיה עמו עת רבה, וספרו של מילנר יהיה לנו לעזר רב, בבקשנו פתרונות נכונים בפיתוח ההלכה.

משה לנדוי *

* שופט בית המשפט העליון.

ד"ר יעקב בזק (עורך) : המשפט העברי במדינת ישראל *

עורך לקט זה אסף כורת מאמרים וקטעים מדברים שפורסמו במשך כששים השנים האחרונות, בשאלת החייאת המשפט העברי בארץ ישראל עם התחדשות הישוב היהודי בה, והוסיף מאמר משלו כמבוא. מובן שהעורך לא יכול היה להכניס בספרו את כל אשר נכתב בשטח זה. מגמת הספר היא להביא בפני הקורא את עיקרי הדעות השונות של הוגי רעיון החייאת המשפט העברי.

תחלה היו אלו על-פי רוב רעיונות מופשטים. מתקופת הצהרת בלפור מביא העורך את מאמרו של הרב ראובן מרגליות (אשר באותו זמן ישב עוד בחו"ל), "בתי המשפט בארץ ישראל". אחרי בירור אי-אלו יסודות במשפט העברי והמוסדות המוסמכים שלו, מציג הרב מרגליות כי:

"על הבית-דין הראשי לערוך, מלבד מיפטי עונשים, גם ספר מיפטים כללי מתודש, הלכה ברורה בסדר הגיוני, ומובן כי אילו המיפטים לא יהיו חוקי רומי העריצים כי אם דיני ישראל שקלטו לתוכם את רוח הצדק והמוסר של ישראל סבא ותורתו..."¹.

באותה תקופה כבר פעלה בנידון קבוצת מלומדים, ביניהם פרופ' גולאק ופרופ' דייקן ז"ל ויבדלו לחיים פרופ' שמואל איונשטט, אשר נמצאו בשטח שהיה בשלטון רוסיה הצארית, ויסדו במוסקבה "אגודת המשפט העברי" למטרת עבוד מדעי ושמושי של המשפט העברי. בספר נמצא גם מאמר של פרופ' גולאק משנת תרפ"א. אך מדבריהם של פרופ' דייקן ואיונשטט פורסמו כאן רק מאמרים שנכתבו לפני כ-10—12 שנה. מבין המאמרים בענין החייאת המשפט העברי שפורסמו בתקופה שבין הצהרת בלפור ובין הזמן בו רעיון הקמת המדינה החל קורם עור וגידים, נבחר מאמר של ד"ר אוסטרזצר שפורסם בשנת תרצ"ח ומתקופת ערב הקמת המדינה נמצא מאמרו של ד"ר פריימן הי"ד. מובן שהענין נעשה אקטואלי עם הקמת המדינה ובימיה הראשונים. כשהשאלה התעוררה הלכה למעשה גבר הויכוח ומתקופה זו הובאו מאמרים שכתבו הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג ז"ל, הרב מימון ז"ל והרב בראילן ז"ל. אולם הבעיה של חשיבות המשפט העברי לעם והחייאתו לא ירדה מן הפרק עד היום. בספר מובאים קטע מפסק דינו של נשיא בית המשפט העליון ד"ר אגרנט, בפרשת פקורניק נ. פקורניק, מאמרים של פרופ' זילברג, השופט שילה ודבריהם של ד"ר י. פ. כהן ז"ל, פרופ' מירסקי ז"ל, ד"ר ש. פדרבוש ז"ל ויבדלו לחיים משה אונא, פרופ' אלוז, ד"ר אנגלרד ושבתי בן-דב.

* מוסד הרב קוק, ירושלים, תשכ"ט, 208 עמ'.
1 עמ' 208.

ספרים

לגבי השנים האחרונות, יש לציין, כי ד"ר אנגלרד עורר את השאלה אם יש לראות קליטה של משפט עברי בכך שבפסיקה ובחקיקה בישראל משתמשים מזמן לזמן באי-אלו מונחים או רעיונות מן המשפט העברי; גם וויכוח בשאלה זו משתקף במאמרים שפורסמו.

בקשר לספר הזה אוסיף אי-אילו הערות משלי. נראה כי הכמיהה למשפט עברי, שהוא חלק מתורת ישראל, קיימת בתוך עם ישראל כמו השאיפה לשיבת ציון והחייאת השפה העברית, ואין זו שאלה של מפלגה זו או אחרת. עלי להזכיר לטובה את פרופ' מאוריצי (משה) אלרנהגד הי"ד, המורה היהודי היחידי בפקולטה למשפטים באוניברסיטה בלבוב בזמנו, אשר היה נציג סינט האוניברסיטה באגודה של סטודנטים יהודיים למשפט. עקב תפקידו היה מופיע באספות הכלליות של האגודה, ומדי שנה היה טוען כי על הסטודנטים היהודיים ללמוד את המשפט העברי. הוא הצטער על כי בהיותו בן למשפחה מתבוללת לא למד בצעירותו תורה, אבל השתדל בעצמו להכיר את תורת ישראל ובכללה גם את המשפט העברי על-פי תרגומים של התלמוד, שולחן ערוך ועל-פי עבודות מדעיות שנכתבו בלועזית. וזו היתה בערך טענתו: איזה אדם אינטליגנטי לא ייבוש אם אינו מכיר את תרבות עמו, ומשפטן אינטליגנטי, אם אינו מכיר את משפט עמו. הלא כשדובר על משפט עם ישראל התפארו בו מאז ומקדם, ונאמר בפרשת ואתחנן: "... כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החוקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה ... ומי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת אשר אנכי נותן לפניכם היום"². הוא גם יום הקמת סמינריון למשפט עברי על-ידי אותו ארגון סטודנטים. ואמנם סמינריון כזה הוקם בלבוב בשנת תרפ"ח. יצויין כי אותו פרופסור אלרנהגד הי"ד לא היה ציוני ולא נמנה על מחנה שומרי המצוות. אכן, ידיעת המשפט העברי הוא תנאי מוקדם להחייאתו, ובין המאמרים שבספר מוצאים על-כך הצעות שונות. אצל יהודים שומרי מצוות, המשפט העברי אינו אות מתה; לומדים ומקיימים אותו. ואם תאמר כי המציאות נשתנתה, על כך אמר ר' ישראל מסלנט³:

"הטוב לקבוע שיעור ללימוד חושן משפט ... והבע"ב (בעלי בתים = אנשים) יעיינו איד יהי' הדין שייך כעת, כי העסקים נשתנו וזה כמעט התחלת ידיעת הלימוד בחו"מ (= חושן משפט), לידע ולהבין איד הם שייכים כעת, ובוה יהי' ביד בע"ב לדרוש ולחקור אצל תופשי התורה, איד לקיים את אשר יקרה לפניהם..."

יש לקוות כי פרסום הספר יביא לידי תלמוד, והתלמוד לידי מעשה. לא רחוקים הם הזמנים שהרבה מבעלי הגיון וחשבון קר פסקו אם היהודים הם עם, לא האמינו כי ארץ ישראל מסוגלת לקלוט חלק נכבד של העם, לא תארו לעצמם כי אכן תקום המדינה או שתקום בזמן שקמה, וכי השפה העברית תהיה שפה חיה ותספק גם את דרישות הטכניקה והמדע. מותר, איפוא, גם לשוחרי המשפט העברי להאמין כי השתדלותם תצליח וחזונם יתגשם.

ד"ר יצחק קיסטר*

2 דברים, ד, ו, ח.

3 אור ישראל, מכתב ו'.

* שופט בית המשפט העליון.

מנחם אלון: חקיקה דתית בחוקי מדינת ישראל ובשפיטה של בתי-משפט ובתיה"ד הרבניים *

היחס בין הדת לבין המדינה ושאלת מקומה של הדת בחברה המודרנית בכלל הם נושאים המעסיקים הוגי-דעות, תיאולוגים, סוציולוגים, חכמי-מדינה ומשפטנים בכל רחבי העולם התרבותי. אך מעטות המדינות בהן תופסת הסוגיה "דת – מדינה" (או בלבושה המשפטי: "חוק – הלכה") מקום כה בולט, וברציפות בלתי פוסקת, בחייהן הצבוריים, כבמדינת ישראל. הסיבה לכך נעוצה, בין השאר, באופיה הכל-חובק של הדת היהודית כתורת-חיים וכדת לאום מזה, ובאידאולוגיות של הציבור היהודי בארץ, בפעילותו הפוליטית-החברתית המישפטית-התרבותית, מזה. הויכוח הציבורי בבעיה זו הינו, ללא ספק, מן הלוהטים והחריפים ביותר, ולעתים קרובות הוא גולש מפסי-העניינות והופך לקרב מר וחסר-פטרות בין "מתקדמים"-חילוניים לבין "שמרנים"-דתיים.

התבוננות מן הצד, משוחררת מדעות קדומות, מלמדת, למרבה הצער והתמיהה, כי הדיונים לוקים אצל חלק מהמתווכחים בחוסר ידיעה בטיבן של השאלות הנדונות; וכשהחוסר הידיעה מצטרפים חוסר עניינות, סלוף עובדות והפרזה בהערכות, נמצא הויכוח חסר תועלת ובלתי פורה.

על רקע זה, מובנת ציפייתם של בעלי הרצון הטוב שבתוכנו, המחפשים דרכים נאותות להידברות ולהבנה בין שני ה"מחנות", להצגה שיטתית, אובייקטיבית, בלתי-משוחדת של המצב הקיים ושל הבעיות האמיתיות השנויות במחלוקת בנושא סבוך ורב-פנים זה, שתוכל לצמצם פערים ולקרב לבבות.

תרומה בכיוון זה יש לראות, לדעתנו, בספרו של הפרופסור מנחם אלון "חקיקה דתית" שיצא לאור לא מכבר. ספר זה, ראשון מסוגו בארץ, מעמיד במרכז הדיון את ה"חקיקה הדתית" – כפי שהיא באה לידי ביטוי בחוקי מדינתנו ובספרי-דיניהם של בתי המשפט ובתי הדין הרבניים – שהיא, בסופו של דבר, לבו ותמציתו של כל ויכוח בנושא "דת ומדינה". הבעיות הסבוכות והרב-צדדיות מוצגות כאן בשיטתיות, באובייקטיביות ובבהירות, ומנוסחות בלשון המובנת למשפטן וללא-משפטן כאחת.

הספר מכיל סקירה שיטתית ומפורטת של כלל העניינים הנכללים במושג "חקיקה דתית", אותו מגדיר המחבר לאמור: "כל דבר חקיקה, שבעיני הציבור שאינו דתי – וגם בעיני הציבור הדתי כשהוא מסתכל עליה כפי שהציבור שאינו דתי רואה אותה – יש בה מניע או ענין דתי, ושלולא אותו מניע או ענין לא היה נחקק כלל או לא היה נחקק באותה צורה כפי שהוא נחקק". המחבר ער לכך כי מבחינת המשמעות המקורית בטרמינולוגיה ההלכתית, חקיקה דתית היא כל דבר-חקיקה בכל הליכות החיים,

* הוצאת הקיבוץ הדתי, תל-אביב, תשכ"ח, 248 עמ'.

אך, הוא מצמצם ביודעין דבריו לחקיקה במובנה הנ"ל, משום שנושאה הם שהעסיקו ומעסיקים את הציבור בארץ, משפטנים כלא-משפטנים ודתיים כלא-דתיים. כן הוציא המחבר מכלל דיונו את עניני המשפט העברי בתחומי המשפט האזרחי והפלילי, המינהלי והציבורי, ומידת ודרכי קליטתם של אלו במשפט המדינה, בשל הפרובלמטיקה השונה במקצת שלהם, המצדיקה דיון מיוחד שהמחבר מקוה להקדיש לו מומנו בעתיד.

הספר נחלק לארבעה פרקים: (א) החקיקה הדתית בחוקי המדינה; (ב) מיקום החקיקה הדתית בסולם הערכין של המשפט ופרשנותה על-ידי בתי המשפט; (ג) הידועה בציבור; (ד) חקיקה דתית ברבנות הראשית ובפסיקה בתי-הדין הרבניים. בפרק הראשון מצביע המחבר על שתי דרכים עיקריות לטכניקה שבהכללת חקיקה דתית בחוקי המדינה, ומבחין בין שני סוגים עיקריים של חקיקה דתית זו. הדרך האחת – היא זו של "חקיקה ע"י הכללה" (incorporation by reference) בה מפנה חוק בישראל אל החוק הדתי, מבלי לפרט את פרטיו. דוגמה קלסית לכך: עניני נישואין וגירושין שלגביהם נקבע בסעיף 2 לחוק שפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), תשי"ג–1953: "נישואין וגירושין של יהודים ייערכו בישראל עפ"י דין תורה". בדרך זו נקלט "דין תורה", בלא שפורט, ובכך הפך לחלק מחוקי המדינה.

והדרך השנייה – היא זו של חקיקה ישירה, שבה נקלט דין דתי על-ידי פרוט הוראותיו בחוק של הכנסת, שלא על-ידי קליטתו באורח גלובלי כי אם על-ידי קליטת חלק מהוראותיו. כך למשל: סעיף 1 לחוק איסור גידול חזיר, תשכ"ג–1962, הקובע: "לא יגדל אדם חזירים, לא יחזיקם ולא יתחנם". כך, מתוך מכלול האיסורים בנושא זה, צמצם עצמו המחוקק לכמה מהם, המקבלים בכך תוקף כחוק המדינה מטעם הכנסת.

אשר לסוגי החקיקה הדתית, מבחין פרופסור אלון אבחנה מענינת בין חקיקה דתית המספקת צרכים למי שרוצה ומעוניין בהם, לבין חקיקה דתית הקובעת נורמה המחייבת את כלל אזרחי המדינה. בסוג הראשון הוא מונה את עניני החינוך (הממלכתי-דתי), שרותים דתיים, פטור אשה משרות צבאי מטעמים שבהכרה דתית, ומוסדות הרבנות בארץ (הרבנים הראשיים, מועצת הרבנות הראשית ורבני הרשויות המקומיות); ואילו לסוג השני הוא משייך את החקיקה בנושאים הבאים: שבת ומועדי ישראל, כשרות (הבטחת מאכל כשר בצה.ל.), איסור החזיר, נתיחות מתים, ומסכת של חוקים והוראות בדיני המעמד האישי: נישואין וגירושין; איסור ריבוי נישואין; גיל הנישואין; דיני המשפחה (מזונות); אמוץ ילדים; כשרות משפטית ואפטרופסות, ועוד. כן נכללים בסוג זה חוקים והוראות בדבר דינים, בתי-דין רבניים, ומעמדם בתחומים שונים, לרבות סעיפים שונים בהם הוזכר המונח "יהודי", בשל חשיבותם לענין הסוגיה האקטואלית "מיהו יהודי"? בעוד מסכימים אנו לחלוקה זו, לצרכי נוחות הדיון, בקויה הכלליים, לא נראה לנו מיון ההוראות בדבר הרבנות ומוסדותיה, לסוג הראשון דווקא. לדעתנו, הרבנות בארץ, המקומית ועאכ"ו הראשית, נועדה לספק שרותים לכלל אזרחי המדינה, ולא רק למי שרוצה בהם. אם

1 אגב, מסקנה חשובה זו של המחבר, לפיה הפך דין תורה בשאלות אלו "לחלק מחוקי המדינה", נעלמה, משום מה, מעיניהם של כמה שופטים ומחברים בארץ, המתמידים לדבר על דינים אלו כעל "דיני ההלכה", העומדים כחוק מחוץ לחוקי המדינה, או אף בניגוד להם; בעוד שכללי פרשנות יסודיים מחייבים לראותם, לאחר קליטתם, כחלק אינטגרלי של חוקי המדינה.

נזכר כי מועצת הרבנות הראשית משמשת גם כגוף מחוקק, המתקין תקנות המחייבות את כלל יהודי הארץ, בתחומים מסויימים של המעמד האישי לפחות, וכן כי הרבנות המקומית היא המוסמכת הבלעדית, עפ"י חוק, לערוך גישואין, למשל, ליהודים הנמצאים בתחומי פעולתה, נתקשה לראות בפעילות זו פעילות "למי שרוצה ומעוניין" בלבד.

חשיבות אקטואלית מיוחדת לדיון המחבר בסוגיה של נתיחת מתים. המחבר מעמיד על חומרתו של פסק דין של רבני ישראל, מיום א' מרחשון תשכ"ז, לפיו "אין מקום לתיתר אלא באופן של פיקוח נפש מדי, וזאת רק בהסכמת לכל מקרה ומקרה של רב מובהק המוסמך לכך". לעומת פסק דינם של הרבנים הרצוג ופרנק ז"ל שניתן לפני כעשרים ושתיים שנה, שהיה נוח יותר בעיקרו. הנמקת ההחמרה מצויה בפסק עצמו: "בהיות שגדלה הפירצה בניתוחי מתים". מימצאיו האחרונים של מבקר המדינה בנושא, המאשרים "הגדלת הפירצה", מצביעים בכיוון החמרה זו. אין הדבר יכול שלא לעורר מחשבה אצל המחוקק ואצל הממשלה כאחת.

בבעית הגישואין והגירושין – מוטיבציה על-ידי חוגים שונים במדינה הטענה של "כפיה מצפונית" של מי שאינו דתי לערוך גישואין לפי דין ההלכה. המחבר דוחה בבירור טענה זו. לבד מכך שהמלים "לפי דין ההלכה" אינן מדוייקות כל צרכן, כפי שראינו, לאחר שדין זה הפך, הוא עצמו, ל"דין המדינה", אין גם טענת ה"כפיה המצפונית" עומדת במבחן, כפי שהוכיח שר המשפטים דהתם, י.ש. שפירא (או ח"כ), שדבריו בויכוח בנושא הוכחו באריכות, ובצדק, על-ידי המחבר. העובדה שטעון זה בא מפיו של אדם שאינו נמנה פורמלית על ה"מחנה הדתי", נותנת לטיעון תוקף יתור ומשקל מוסרי רב יותר. המחבר אינו מחמץ הזדמנות נאותה, אגב דיון בסוגית שיווי זכויות האשה, כדי להעמיד על חשיבות קביעתו של השופט זילברג, בפסה"ד בלבן נ. בלבן², במסגרת הדיון בשאלת אובדן זכויות של הבעל היהודי לאכילת פירות נכסי המלוג של אשתו כתוצאה מהוראת סעיף 2 לחוק שיווי זכויות האשה, תשי"א-1951, לאמור: "המחוקק החליטו אינו יכול לבטל גורמה של החוק הדתי, כי לא הוא הינו מקור החקיקה הדתית. מה שהוא יכול לעשות – מכח הסוברניות של המדינה – הוא לצוות... שלא לפסוק עפ"י הגורמה ההיא, וזה מה שעשה המחוקק הישראלי". המחבר מרחיק לכת בענין זה, אף מן השופט זילברג, ומחזה דעתו³ כי "ספק רב הוא, אם אמנם התכוונה הכנסת לפגוע בזכות הבעל בפירות נכסי מלוג, הן כאשר הוא דורש זכות זו במישרין, והן כאשר הוא דורשה... כניכוי מסכום המזונות שהוא חייב לאשתו". מסקנתו של המחבר היא כי "אין בפירות נכסי מלוג משום הפליה כלפי האשה, אלא מכוונת היא שיהיו שניהם מתפרנסים בכבוד יחד מן הפירות שיצאו מהן בכל יום ויום". העוקב אחר פסקי-דיניהם של בתי-הד הרבניים בנושא זה, יגלה כי אכן הפרוש שהם נותנים לסעיף 2 לחוק הנ"ל, קרוב יותר לזה של המחבר מאשר לזה של בית-המשפט העליון.

נקודה אחרת בסוגיה של שיווי זכויות האשה, בה תורם המחבר להבהרת המצב המשפטי, היא זו של השוואת מעמדה של האשה לאיש ושל הבת לבן, לענין ירושה, אף בבתי-הד הרבניים. קובע המחבר⁴: "בית הדין הרבני נוהג, להלכה ולמעשה, זה ארבעים

2 ע"א 313/59, י"ד סד"י, 285.

3 בעמ' 41.

4 בעמ' 42.

שנה, לחלק את העזבון בנכסי מירי לפי סדר חלוקה זו שבפקודת הירושה". בענין זה הוא מצטט את הסעיפים קפ"ב וקפ"ג שבחקנות הדיון בבתי הדין בא"י שפורסמו בשנת תש"ג—1943 על-ידי הרבנים הראשיים, הרב הרצוג והרב עזריאל ו"ל. לאור זה מתמיה ביותר "היעלם" של שני סעיפים אלו בתקנות הדיון הרבניות החדשות משנת תש"ד—1960, עליו מעיר המחבר. ומסקימים אנו עמו כי אין מקום לראות בהשמטה זו משום שינוי המצב החוקי, כפי שנובע מן הפרקטיקה בבתי-ד הרבניים בניהולן שלא נשתנתה כלל.

ולסיום סקירת הפרק הראשון, כמה מלים על הדיון בשאלת "מיהו יהודי". לדעתנו ראויה היתה סוגיה חשובה ואקטואלית זו, לבירור מקיף יותר, בשל הערפל האופף את הדיון בה, בחוגי המשפטנים ובציבור בכלל. כן "משתייכות" אליה, לדעתנו, השאלות של "ספק יהודי", ושל מעמדם של הפלאשים כיהודים, שגדונו בשנים האחרונות בבית-המשפט העליון. על כל פנים נראות לנו מסקנותיו של המחבר בענין, וכן בקורות-ספקו בדבר צידקת הקביעה (באימרת אגב) שבהילכת רופאייזן כאילו "לפי ההלכה רופאייזן הוא יהודי". אכן, הגיוני יותר, כדעת המחבר, שמ"אחר שהמיר דתו וקיבל עליו את הדת הנוצרית, שוב אין אנו אנו... רואים בו יהודי, ולא לכאלה התכווין חוק השבות" ⁵.

בפרק השני מעלה המחבר את הבעיה הקשה של שינוי הערכין החל, בענין או דין שבהלכה, מבחינת הנורמה הבסיסית של המערכת המשפטית של המדינה, על-ידי עצם התופעה של חקיקה דתית על-ידי הכנסת. שכן הנורמה הבסיסית שבכל דין שבהלכה היא התורה, המהווה את השלב העליון בסולם הערכין של ההלכה, ואילו מרגע קליטתו של דין כזה על-ידי הכנסת, הופכת הכנסת — מבחינת המערכת המשפטית של המדינה — להיות הנורמה הבסיסית שלו ומקורו העליון. סתירה-לכאורה זו נראית לכמה חוגים דתיים במדינה עילה מספקת להתנגדות ל"חקיקה דתית" על-ידי הכנסת בכלל, בשל הנמכת מעמדם של דינים אלו, השמטת בסיסם הדתי-האלוקי, והעמדתם על בסיס אנושי-חילוני, שלא בהתאם להיררכיה ההילכתית המסורתית. המחבר סוקר בהרחבה דעותיהם של חברי-כנסת משני המחנות בדיון בחוקים שונים בהם נקלטו הוראות דתיות. אין המחבר מנסה להכריע, מבחינה עקרונית, בשאלה פרובלמטית זו, לכאן או לכאן. אך, לדעתו, יש בעובדת השינוי המהותי שבסולם-הערכין של הדין הדתי הנגרם עם קליטתו על-ידי חוק המדינה, משום "נפקותא פילוסופית-עיונית בלבד". עם זאת, מעמיד הוא על החשיבות המעשית לעובדה זו, בשלב השני של הדברים, הוא שלב השיפוט, בו מחלים את הוראות החוק, מפרשים אותן ומאבחנו אותן לפי הצורך. כאן נודעת חשיבות לנטייתו האינדוקטיואלית של השופט בבואו לפרש את החוק, נטיות המושפעות לאין-מנוס מהשקפתו הפילוסופית-הדתית-החברתית של כל שופט ושופט. ואכן, בכל פסקי-הדין של ביהמ"ש העליון בנושאים עדינים אלו, שהמחבר מביא לאורך כל הספר, ושות, מוסר, והשקפות על לאום וחברה משמשים בהם בערבובייה, ניכר בבירור כי ההכרעות מושפעות מנטייתו ומגישותיו האינדוקטיואליות של השופט, ומהשקפותיו החוץ-משפטיות הנ"ל. דוגמאות לכך ניתנות הן בפרק השני והן בפרק השלישי.

5 הרב ש. ישראלי, במאמרו: "חוק הנישואין והגירושין במבחן המציאות", גיליון, תשכ"ה, חוברות כ"א-כ"ב, עמ' 3, בעמ' 10, קובע, בין השאר: "ברור איפוא שהגדרת 'יהודי', גם בחוק נישואין וגירושין, משמעותה יהודי שהוא כפוף ליהדות. מי שיצא מכלל ישראל במובן מומרות, הוא לא שייך לחוק הנישואין הזה".

בפרק השלישי דן המחבר באחת הסוגיות החמורות ביותר, סוגית "הידועה בציבור". מסתבר כי קיימים כבר ארבעה עשר חוקים בהם חוזר מעמדם של הידועה בציבור ("הידועה בציבור כאשתו"; "הידועה בציבור כבעלה"; ו"הידועה בציבור כבן-זוג"), ובהם הוקנו ל"ידועים בציבור" זכויות מזכויות שונות. המחבר רואה בפסקי-דיניהם של שופטינו, במיוחד בנושא זה, דוגמה מובהקת למידת ההשפעה של הנטייה והגישת האינדיבידואליים בבעיות מוסר, חברה, דת, קידמה וצדק. העימות המעניין והמרתק בין דעות שופטים כמו ויתקון וברנזון מזה לבין זילברג וקיסטר מזה, מצביע בבירור על צידקת הנחתו של המחבר. אין המחבר מסתיר את בקורתו על עצם התופעה, ובמיוחד על ממדיה, והיקפה הגובר והולך. לדעתו, יוצא שכר המוסד של "הידועים בציבור" — כהכרת בליגונה, כביכול — בהפסדו. וזאת — בשל פגיעתו הוודאית והחמורה בתקינותו וביציבותו של מוסד המשפחה בחוקי המדינה, ובעולמה המוסרי של חברתנו, "הן החילונית והן הדתית".

הפרק הרביעי, הקצר — יחסית, הינו, לדעתנו, ה"ברש"א דתורא" של הספר כולו, באשר בו תרם המחבר, לפי מיטב הבנתנו, את תרומתו הגדולה ביותר בנושא של "חקיקה דתית"; הן בעצם העובדה שהעמיד את תקנות הרבנות ופסיקת בתי הדין הרבניים כדוגמה מובהקת של "חקיקה דתית" לגיטימית, והן בעצם מיונם וסידורם השיטתי של העניינים העיקריים שנראו לו כ"חקיקה דתית" רבנית בארץ. כך מונה המחבר את "תקנות הדין הרבני", ובכלל זה התקנות בדבר הקמת ב"ד (רבני) לערעורים, כחקיקה חשובה של הרבנות בארץ בנושא זה, "מכיון שדבר הערעורים נתקבל לתקנות חכמים שדינה כדין תורתנו הקדושה", כפי שהעיר ביה"ד הרבני הגדול עצמו; וכן את התקנות בדבר תשלום אגרות, אימוץ, חלוקת עובד, סכום הכתובה, מזונות היבמה, מזונות הילדים עד גיל חמש-עשרה, ואיסור נישואי בוסר — שהותקנו בזמנים שונים, בדרך החקיקה המכוונת, על-ידי הרבנות הראשית. בצד רשימה זו, מונה המחבר כתיבוי חקיקה שלא בדרך המכוונת, אלא בדרך של פרישת ומדרש בבתי-הדין הרבניים, את זכות הפיצויים לאשה בשעת הגירושין — שהיא בודאי מן היצירות החשובות מבית מדרשם של בתי"ד הרבניים בארץ, את הכללים בדבר מעשה ידי האשה בעבודה "שאינה מיוחדת לנשים"; את הזכויות הממוניות של בני זוג שנישאו בחו"ל בנישואין אזרחיים בלבד; את השחרור מחובת חליצה במקרה של נישואין שהוצהרו ככטלים מעיקרם עקב "מקח טעות", ועוד.

הסקירה מאלפת ומרשימה. היא מעמידה על החיוניות הגדולה שבמסורת החקיקה ההלכתית ועל האפשרויות הרבות הטמונות בה לפתרון, במסגרת ההלכה, ובתסותה, של בעיות אקטואליות קשות בהן נתקלים בתי-הדין מדי פעם. לדעת המחבר, אליה אנו מצטרפים, חלה החלשה בלתי-מובנת בתהליך מבורך זה של חקיקה מכוונת על-ידי מועצת הרבנות הראשית, מאז החלטותיה-תקנותיה בתש"י.

יתרונן הגדול של תקנות אלו נעוץ, בין השאר באחידות המנהגים שהן מביאות עמהן, ושהיוו בעיה קשה במציאות של עליה מארצות שונות, בעלות מסורת ומנהגים משלהן. מבין התקנות הללו רואה המחבר, ולדעתנו בצדק, כתקנה החשובה והמרחיקה-לכת ביותר את זו שהטילה, בתש"י, חובה מינימלית על האב לזון את בניו ובנותיו עד גיל

חמש-עשרה שנה, בעוד שקודם לכן היתה זו חובה "מדין צדקה", המצומצמת כמובן בהיקפה מטעמים מובנים. לדעתנו, נעלמה עובדה חשובה זו מכמה שופטים בבתי-המשפט האזרחיים, ולמרבה הפלא גם מכמה דיינים בבתי-הדין הרבניים, המוסיפים לדבר על חובת האב לזון ילדיו שמעל לגיל שש כעל "חובה מדין צדקה". וזאת – בשעה שנוסח התקנה בנושא הוא ברור, תקיף וחד-משמעי.

הוא הדין בשאלת האימוץ. לדעת המחבר, עצם כלילת מוסד האימוץ בתקנות הדין הרבניות, שקדמו בזמן לחוק אימוץ-ילדים, תש"ך–1960 ואף לתקנות האימוץ, תשס"ו–1955, מהווה דין-הלכה בסוגיה זו, המהווה חלק אינטגרלי של המשפט העברי הנוהג כיום בנושא זה.

עיון בדוגמאות השונות של חקיקה רבנית שהמחבר מביא, מעמיד על השוני החשוב שבין ההלכה לבין הדין החילוני, באופן כללי, בנוסף לשוני שבמקור הנורמטיבי של ההוראות. שבעוד שהפרדת הרשויות המוכרת לחוקק החילוני מעניקה למוסד המחוקק (כלבד) את סמכות החקיקה, ולרשות השיפוטית (כלבד) את תפקיד השפיטה, הרי בהלכה ובמוסדותיה אינה קיימת הפרדה טכנית זו. שכן ביה"ד הרבני מהווה, בעצם החלטותיו, כשיש בהן מן החידוש, כגון בקביעת פיצויים לאשה בשעת גירושית, גם שופט וגם מחוקק, בעת ובעונה אחת. התעלמות משוני חשוב זה, מונעת לדעתנו ביסוד פסקיהם של כמה שופטים אזרחיים שביקשו לשלול מן האימוץ שבבתי-הדין הרבניים אוסו של אקט "עמ"י המשפט העברי", בסוברים כי רק תקנות (בצורה של חקיקה מכוונת דווקא) של הרבנות יכולות ליצור מוסד כזה.

בסוף סקירתו בפרק זה, דן המחבר בקצרה בהחלטות מועצת הרבנות בשאלות הסבוכות של "בני ישראל" ושל "הקראים", שעוררו בעבר קשיים לא-מעטים; החלטות שיישבו את הקשיים והסדירו את השאלה במסגרת ההלכה, ותוך התחשבות במציאות המיוחדת בה היא התעוררה.

עם שהמחבר משבח את מוסדות ההלכה על ה"יש" שנוצר על ידם, אין הוא מתעלם מכך שאין די בו, וכי רבות השאלות כיום הדורשות את התערבותם של מוסדות אלו, בכל אחת משתי הדרכים בהן פועלת החקיקה ההלכתית המסורתית. במיוחד מדגיש המחבר את ההצעה ל"קידושין על תנאי" שהועלתה מעל במות שונות בשנים האחרונות, כדרך למניעת עיגון, וכחלק לגיטימי מתקנות העגונות שספרות ההלכה לא ספקה מעולם מלווה בהן. המחבר מבחין יפה, לבסוף, בין דרישות ל"תיקונים" שאין מוסדות ההלכה יכולים לעמוד בהן בלא לקפח את העיקר, חלילה, לבין דרישות ל"תקנות" שניתן גם ניתן להסדירן על-פי ההלכה.

יש להצטער שדווקא סוגיה חשובה זו יצאה קצרה, אם כי תמציתית ומרוכזת, מידי המחבר. בסופו של דבר, זוהי ה"חקיקה הדתית" ההיסטורית, המסורתית, שבמסגרת

7 ראה: ד"ר י. אנגלרד, מזונותיו של קטין מעל לגיל 15, הפרקליט, כרך י"ח, עמ' 3; דברי השופט כהן בע"א 507/61 בן חיים נ. רוניק, ס"ז פד"י, 925, 928; ד"ר י. קיסטר, דיני צדקה בשימוש כמשפט בישראל, הפרקליט, כרך כ"ד, עמ' 168.

8 ראה למשל: ע"א 132/62 יחמילוב נ. יחמילוב, ס"ז פד"י, 1520, 1525; ע"א 247/64 רשמיש נ. רשמיש, י"ח פד"י (4), 264, 269.

9 ראה: תיק 103/תשי"ז, ב' פד"ר, עמ' 65, 92; ערעור תשי"ח/152, תשי"ס/13, ג' פד"ר, 170, 171; תיק 1115/תשכ"ד, ה' פד"ר, 333, 336.

ההלכה בדאי עוד יעניק לנו המחבר מפרי עטו, להבדלת כמה מסוגיותיה האקטואליות בהרחבת-יתר.

בהקדמה לספר, מאתל המחבר לעצמו לצמצם את הדיון (בין דתיים ללא-דתיים) לענין חילוקי הדעות האמיתיים ולא המחזמים¹¹. ואכן, לדעתנו, יש ויש בסרקי ספר זה כדי להעמיד את הדיון במקומו, במידותיו, ומסביב לשאלות ה"אמיתיות" דווקא. וזה בדאי שבר עמלו של המחבר ושבר קריאתם של קוראי ספרו.

ד"ר אבנר ח. שאקי

נתן פיינברג: האגודות היהודיות למען חבר-הלאומים

פרק בתולדות מאבקם של היהודים על זכויותיהם *

כמאה וחמישים שנה לפני שהחלה פעילות האגודות היהודיות למען חבר-הלאומים, אמר Edmund Burke בבית הנבחרים האנגלי כי:

"Having no fixed settlement in any part of the world, no kingdom nor country in which they have a Government, a community and a system of laws, they (the Jews) are thrown upon the benevolence of nations and claim protection and civility from their weakness as well as from their utility."¹

מציאות זו, שתוארה ע"י Burke נכונה היתה גם בשנות העשרים של המאה העכשית, שעה שקומץ יהודים יצא להאבק על זכויותיו של העם היהודי. בספרו, האגודות היהודיות למען חבר-הלאומים, בא פרופ' פיינברג לספר ולהנציח את תולדותיהם של יחידים סגולה אלה.

לפרופ' פיינברג היסטוריה ארוכה ועשירה של פעילות בוירה הבינלאומית למען העם היהודי. חלק ניכר מפעילות זו נתבצע בשורות האגודה הארצישראלית למען חבר-הלאומים שהיתה, אולי, החשובה ביותר מבין כל האגודות היהודיות שהוקמו למען החבר. אגודות אלה הצטרפו להתאחדות הבינלאומית של האגודות למען החבר שהוותה מסגרת למאמצים של טובי האנושות להפצת רעיון החבר ולביסוסו. כינון חבר-הלאומים סימל, עבור אנשים אלו, גולת הכותרת לשאיפותיהם להחלת שלטון החוק והמוסר בעולם. ההתאחדות לקחה על עצמה לשמור ולדאוג שהחבר לא יסטה מתפקידיו, ולא יתכחש להם. בקביעות ובהקפדה עקבה ההתאחדות אחר פעילות החבר, העבירה תחת יבט ביקורתה את מהדליו, וגיסתה להצביע על האמצעים לשיפורן ושכלולן של דרכי פעולתו. פרופ' פיינברג מציין כי לא היתה כמעט אף שאלה רצינית שנדונה בחבר-הלאומים שלא הועלתה, בשלב זה או אחר, על סדר יומה של ההתאחדות ושזו לא נקטה עמדה כלפיה ולא גיבשה מסקנות והצעות לגבי פתרונה והדרך לטיפול בה². ההחלטות שנתקבלו בוועידות הכלליות של ההתאחדות, היו מובאות לידיעת חבר-הלאומים והחשודות שבהן היו מתפרסמות בעתון הרשמי של אסיפת החבר.

* הוצאת הספרים ע"ש י. ל. מאגנס, האינברסיטה העברית, ירושלים, תשכ"ח, 53+143 עמ'.
1 ראה: The Parliamentary History of England from the Earliest Period to the Year 1803, 1814, London, Vol. XXII, cols. 223-224. Feinberg, "The Recognition of the Jewish People in International Law, Jewish Yearbook of International Law, 1948, Jerusalem, p. 1.

2 פיינברג, האגודות היהודיות למען חבר-הלאומים, עמ' 16.

בוועידת השלום בפאריס נסתמנו ונדונו שתי גישות הנוגדות זו לזו לגבי מבנה האפשרי של החבר ודרך פעולותיו. ביסוד הגישה הצרפתית היה טמון רעיון של אירגון בינלאומי בעל סמכות כללית המלווה בכוח כפייה. המדינות האנגלו-סכסיות, לעומת זה, ראו בחבר אירגון הראוי לשמש להתייעצויות ותיאום פעילות בין העמים בלבד. הן שללו כל רעיון של הקניית כוח כפייה לחבר. להבטחת הציות להחלטות החבר הן ראו בדעת הקהל העולמית גורם ממשי ואמצעי מכריע. פרופ' סיינברג מצטט את דברי הנשיא וילסון, הונה החבר ומיוזמי הראשיים, וחומך גלגל של הגישה האנגלו-סכסית, לפיו 'להכרעתו של בית הדין של דעת הקהל תהיה יותר ממשות מאשר לזו של איות בית דין יהוא בעולם... לעתים קרובות הדין מוסק בדרך אחת, ואילו דעת הקהל חורצת את משפטה מתוך ראייה מקיפה יותר וצודקת יותר'.³

הגישה האנגלו-סכסית, היא שגברה בוועידת פאריס. חשיבות מיוחדת נובעת, לכן, להתאחדות כנושאת דבר של חלק נכבד מדעת הקהל המאורגנת. לא בכלל פעולותיה של ההתאחדות דן הספר אלא בפעולות הקשורות בשאלה היהודית. ועידת פאריס הנהיגה את שיטת אמנות המיעוטים כדי להגן על זכויותיהם של בני המיעוטים באירופה. לא מעט הופרו אמנות אלה בהקופה שבין שתי מלחמות העולם. יהדות מרכז אירופה ואירופה המזרחית סבלה קשות מהפרות אלה. אם נזכיר את הסכנה הכללית שהייתה כרוכה בעליית הנאציזם והפאשיזם באירופה מסתבר שהיה צדוק להקמתן של אגודות יהודיות נפרדות ולא להשתלבותן בשורות של האגודות הארציות שקמו, כך שמקומי האגודות היהודיות יוכלו להתמסר ביתר שאת להגנה על זכויותיו של העם היהודי.

תוך רגישות והבנה מתוארת המשמעות ההיסטורית-דיפלומטית שנודעה להקמת אגודות יהודיות אלו. מצד אחד, היה זה צעד חשוב קדימה לעומת הדיפלומטיה היהודית של "שתדלנות". האגודות היהודיות יצגו את העם היהודי כולו ולא רק קבוצות בודדות של יהודים;⁴ הדיפלומטים היהודים ניסו, מתוך הכרה פנימית שנביאיהם היו הראשונים שהכריזו על רעיון השלום והאחוזה הבינלאומית, לקדם רעיון זה לא לטובת עמם בלבד, אלא לטובת כלל האנושות. מצד שני, למרות כל ההישגים שנוקפו לזכות היהודים בוועידת השלום דהיינו המנדאט הארצי-ישראלי ואמנות המיעוטים לא חל לאמיתו של דבר שינוי יסודי במעמדו של העם היהודי במישור הבינלאומי. העם היהודי עדיין מצא את עצמו מחוץ לחברת אומות העולם וניכלה ממנו האפשרות להיות מיוצג בכינוסים בינלאומיים. השתתפותן של האגודות היהודיות בהתאחדות האגודות למען חבר הלאומים היתה, לכן, פשרה באין ברירה אחרת.

בין הבעיות השונות הקשורות בשאלה היהודית שבהקשרן יזמו האגודות היהודיות דיונים והחלטות של ההתאחדות היו ה"נומרוס קלאוזוס" כלפי יהודים במוסדות להשכלה גבוהה באירופה, חוקי גירנברג, גורל היהודים ברייך השלישי בכלל ורדיפות יהודי רומניה ופולין. התוצאות המעשיות שנודעו להחלטות ולגיבושים ודומיהם היו מעטות, אם לא אפסיות, ועל כך מעידה השואה. אולם, נהמה פורתא היא שבאמצע פרק אומלל

³ שם, עמ' 15.

⁴ אעפ"י שהאגודות היהודיות הוקמו על בסיס ארצי הם פעלו כאחד למען פתרון השאלה היהודית.

ספרים

בהיסטוריה היהודית התחילו נציגי "המדינה שבדרך" לגלות יוזמה בשאלה היהודית שהיא אחת מעמודי התווך של מדיניות החוץ של מדינת ישראל דהיום. גם סוגיה זו בהתפתחות הדיפלומטית היהודית, שעד כה טרם זכתה לתיאור, אינה געלמת מענין של פרופ' פיינברג והוא מקדיש לה חלק נכבד מספרו. בספר מובאים דבריה המעניינים של הגב' דאגדל (Dugdale), נציגת בריטניה בוועידת מונטרה (Montreux) האומרת ביחס לתפקיד שמילאו האגודה הארצישראלית: "מן הראוי הוא שציונים, גם הלא ציונים, אם עוד יש כאלה, יתנו דעתם לדבר אחד, והוא: את החץ העיקרי של הועם המוסרי, שבא על ביטויו במונטרה, ירו לא המשלחת הבריטית, גם לא המשלחת הצרפתית, ואף לא היהודים מארצות אירופה: ההגנה בנידון היתה בידי המשלחת הארצישראלית הקטנה. אולי היתה זו הפעם הראשונה שהאומה היהודית חפסה את המקום המגיע לה בוועידה בינלאומית בדיון על השאלה היהודית. זו היתה העובדה החשובה ביותר של ועידת מונטרה".⁵

האגודה הארצישראלית, שעל בכירי חבריה נמנה פרופ' פיינברג, הרגישה היטב את חשיבות המשימה להחזיר לתודעה הבינלאומית את הצורך בהקמת מדינה יהודית. פרופ' פיינברג מעיר שמהתחלה לא היה ספק שאין לשוות לאגודה המוקמת בארץ ישראל אופי ומעמד של אגודת מיעוטים ועל כן קיבלו את הצעתו לקרוא לאגודה "האגודה היהודית הארצישראלית" ולא האגודה וכו' בארץ ישראל.⁶

האגודה הארצישראלית לא החמיצה כל אפשרות שהיא לקידום הרעיון הציוני והגנתו. הנושא של הבית היהודי הועלה ב-1933 בוועדה הקבועה לעניני מיעוטים של ההתאחדות תוך כדי דיון בהצעת ההחלטה של האגודה הארצישראלית לפתרון בעיית יהודי גרמניה. בדיון על כך אמר נציג האגודה שהפתרון הראדיקלי לשאלת היהודים הוא ריכוזם בארץ ישראל ולכן יש צורך לפתח את ארץ ישראל כבית לאומי לעם היהודי ולפתוח את שעריה בפני פליטי הרייך השלישי.⁷ כבר בשנת 1930, בוועידת ההתאחדות בלונדון, ואחרי משא ומתן קשה, השפיעה האגודה הארצישראלית על המשלחת הבריטית להעלות הצעת החלטה חריגת בדבר המנדט הארצישראלי, הצעה שהכירה בקשר ההיסטורי של העם היהודי לארץ ישראל וקראה לבריטניה ליצור את התנאים להקמת הבית הלאומי היהודי. כשפורסם הספר הלבן משנת 1939 התכוננה האגודה הארצישראלית למערכת נגד שהיתה צפויה להיות תקיפה ביותר, אך משפרצה מלחמת העולם השנייה בא הקץ על חבר הלאומים ועל ההתאחדות. אומר הפרופ' פיינברג: "ואשר לספר הלבן, הרי נסתם עליו הגולל תודות לעוז רוחם המוסרי וכוח גבורתם של מקימי מדינת ישראל".⁸ דברים אלו מביאים אותנו לשאלות מספר המתעוררות בלב הקורא לאורך כל הספר: מה היתה תכליתן המעשית של פעולות האגודות היהודיות? האם היה בקיומן רק משום יציאת ידי חובה? האם נמצאו למדים שהעם היהודי יכול לסמוך אך ורק על כוח הזרוע שלו? האם יש השפעה לדעת קהל ולמוסר ביחסים בינלאומיים? אלו הן שאלות שיש להן חשיבות מיוחדת בישראל דהיום. אין כפרופ' פיינברג המוסמך להשיב על שאלות אלו,

5 שם, עמ' 70, מובא ב" E. Dugdale, "What happened at Montreux" New Judea London, Nos. 8, 9, May-June, 1933, p. 138.

6 שם, עמ' 35.

7 שם, עמ' 61.

8 שם, עמ' 112.

ברם, ספרו משאיר אותנו ללא מענה. ואכן בתחילת הספר נאמר שהאמון שנתנו מקימי החבר בכוחה של דעת הקהל לשמש גורם מכונן, מנחה וקובע בחיים וביחסים הבינו-לאומיים, היה מופרז⁹; אך האמנם לא היה מקום לדון כאן בערכם האמיתי של דעת הקהל והמוסר הבינלאומי?

האגודות היהודיות כבר אינן ואת מקומן ממלאת מדינת ישראל. ראוי הוא לשם השלמת התמונה, איפוא, לציין את דבריו של משה שרת בעצרת שנערכה עם קבלתה של ישראל לאו"ם. לדעתו מאורע זה היה: "... הסיום לפרשת מעברו של עם מעילום שם מדיני לזהות ברורה ומובהקת, מנחיתות-דרגה למעמד של שוויון, מתפקיד של מחאה גרידא לאחריות פעילה, מגורל של מטרים לחברות מלאה במשפחת העמים¹⁰.
אכן, "הגורמליוציה" שנתחוללה בעם היהודי בהקמת מדינת ישראל מצאה את ביטוייה גם בדיפלומטיה היהודית.

לבסוף, פרופ' פיינברג בדברו על המעבר מעולם "השתדלנות" מצטט את ז. זיבוסינסקי: "היו זמנים שבהם היתה לנו השתדלנות המוסד האפשרי היחיד להגנה עצמית מדינית, ויום יבוא, ובמוזיאונים הלאומיים שלנו ייקבע אולם של צילומים, ועל דלתותיו יתנוסס באותיות זהב השלט "שתדלנים"¹¹.

בכתיבת ספרו הקים פרופ' פיינברג יד לאגודות היהודיות למען חבר הלאומים.

פנחס מורגנשטן*

9 שם, עמ' 15.

10 ראה ספרו של משה שרת, כשער האומות, 1946—1949, ת"א 1966, עמ' 354.

11 מבוא של ז. זיבוסינסקי לספרו האוטוביוגרפי של ב. ג. ג. סליוזברג, מימים עברו, כרך א', (1933), עמ' 11, מובא בפיינברג, שם, 276.

* תלמיד השנה הרביעית במקולטה למשפטים.